

AUTEUR
HANNEKE FELTEN

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

Hatespeech aanpakken
door emoties te delen

DECEMBER 2019

Inhoud

Inleiding	3
Waarom dit onderzoek?	3
Methode	4
Verandertheorie en onderzoeksvragen	5
Hoofdstuk 1: Benadrukken van eigen menselijkheid en emoties	6
1.1. Werkt het?	6
1.2. Voorwaarden	12
1.3. Conclusies	14
Hoofdstuk 2: Gedragsverandering na inzicht	15
2.1. Werkt het?	15
2.2. Voorwaarden	16
2.3. Conclusie	17
Samenvatting en conclusie	18
Methode van onderzoek	18
Resultaten	18
Bronnen	21

Inleiding

Hatespeech tegen bijvoorbeeld moslims, vluchtelingen, mensen van kleur en LHBTI-personen, komen we tegen in allerlei situaties. Bijvoorbeeld in de klas, op straat, op een verjaardagsfeestje en op sociale media. Er bestaat geen uniforme definitie van hatespeech. De Raad van Europa omschrijft hatespeech als 'alle uitingsvormen die rassenhaat, vreemdelingenhaat, antisemitisme of andere vormen van haat verspreiden, aanzetten, bevorderen of rechtvaardigen op basis van intolerantie, inclusief intolerantie uitgedrukt door agressief nationalisme en etnocentrisme, discriminatie en vijandigheid jegens minderheden, migranten en mensen met een migratieachtergrond' (zie o.a. Inclusive Works, 2017). Hatespeech gaat dus over haat verspreiden ten aanzien van mensen die letterlijk in de minderheid zijn in de samenleving, zoals mensen met een migratie-achtergrond. De definitie van Amnesty International sluit daar op aan. Op hun website¹ staat dat het gaat om 'taalgebruik dat een persoon of groep aanvalt op grond van godsdienst of seksuele oriëntatie of een uitingsvorm van xenofobie of discriminatie'. Discriminatie en hatespeech (of haatspraak) zijn dus nauw aan elkaar verwant: discriminatie is de verzamelnaam voor alle vormen van gedrag waarbij mensen anders worden behandeld, achtergesteld of uitgesloten op basis van bijvoorbeeld hun afkomst, religie, huidskleur, seksuele voorkeur of gender². En hatespeech gaat in op een specifieke vorm van discriminerend gedrag, namelijk haatdragende opmerkingen of opmerkingen die haat bevorderen.

1 www.amnesty.nl/encyclopedie/haatzaai-haatspraak-hate-speech

2 www.mensenrechten.nl/nl/discriminatie-uitgelegd

Waarom dit onderzoek?

Het tegengaan van hatespeech is belangrijk: hatespeech zorgt voor emotionele stress bij de slachtoffers (Boeckmann & Liew, 2002; Leets, 2002) en kan traumatisch zijn, zoals dat ook het geval kan zijn bij het meemaken van een overval of het slachtoffer worden van seksueel geweld (Leets, 2002).

Hatespeech ten aanzien van migrantengroepen is zelfs een voorspeller van suicide onder mensen uit deze migrantengroepen (Mullen & Smyth, 2004). En hatespeech kan leiden tot vooroordelen (Soral, Bilewicz, Winiewski, 2018) en kan een rol spelen in het ontstaan van geweld (Rai, Valdesolo, Graham, 2017) en gewelddadige conflicten in een land (Ezeibe, 2015; Vollhardt, Coutin, Staub, Weiss en Deflander, 2007). Reden genoeg dus om hatespeech te willen tegengaan. Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS), heeft vanuit diverse experts en belangen- en zelforganisaties van mensen 'van kleur' en/of met een migratie- en vluchtelingenachtergrond het signaal gekregen dat hatespeech een belangrijk thema voor hen is. Een vraag die hierbij komt kijken en voor hen belangrijk is, is *hoe* dat het beste aangepakt kan worden. Specifiek kijken we in dit onderzoek of en hoe hatespeech kan worden tegengegaan door als slachtoffer het gesprek aan te gaan met de dader en emoties te delen met de dader die laten zien wat de hatespeech met jou doet als slachtoffer. Dit is een aanpak die al wordt ingezet door [Inclusive Works](#). Een van de kerntaken van KIS is het toegankelijk maken van wetenschappelijke kennis voor de praktijk: voor de vele vrijwilligers en professionals die via sociale media, op scholen, in buurten, in zorg en welzijn of op andere plekken verandering brengen. Daarom is KIS aan de slag gegaan met een onderzoek over wat er bekend is over 'wat werkt' in het tegengaan van hatespeech. Deze kennis kan van pas komen voor de diverse actoren zoals ontwikke-

laars van anti-hatespeech-interventies en kan deze interventies mogelijk meer impact geven. Ook kan de kennis uit dit onderzoek door hen worden gebruikt om bestaande anti-hatespeech aanpakken van een onderbouwing te voorzien of nieuwe aanpakken te ontwikkelen.

Dit onderzoek gaat dus niet over de vraag *waarom* inzetten en uitrollen van anti-hatespeech-interventies of aanpakken van belang is. Zoals hierboven beschreven is dit al meerdere malen zeer helder beargumenteerd. Dit onderzoek spitst zich toe op de *hoe*-vraag en brengt in kaart welke wetenschappelijke kennis er al bestaat op dit gebied.

Methode

Om te weten hoe hatespeech het beste tegengegaan kan worden zou het voor de hand liggen om een effectonderzoek te doen: effectonderzoek, een experimenteel onderzoeksdesign met een aantal experimentele groepen die verschillende aanpakken uitproberen en een controlegroep en waaraan deelnemers at random (willekeurig) worden toegewezen, met een voor- en nameting. Dit zijn echter omvangrijke en dure studies die niet vaak worden gedaan en ook niet zijn gedaan op deze thematiek. Er zijn echter ook andere, eenvoudiger uit te voeren methoden die inzicht kunnen bieden in wat werkt (Omlo, Bool & Rensen, 2014). Een goed voorbeeld daarvan is een theorie-gestuurde evaluatie (Lub, 2013).

Een theorie-gestuurde evaluatie is een type onderzoek dat meer inzicht biedt in waarom een bepaald interventie wel of niet werkt. Dit evaluatiedesign is afkomstig van Weiss (1995) en gaat er vanuit dat iedere aanpak (of interventie) impliciet of expliciet gebaseerd is op een theorie over waarom het werkt. Deze theorie zou aan de oppervlakte moeten komen inclusief alle (impliciete en expliciete) aannames die er bij horen. De onderliggende assumpties en het veronderstelde verband daartussen, wordt de *theory of change* of verandertheorie genoemd (Stame, 2004; Lub, 2013). Deze *theory of change* beschrijft in het kort de reeks van oorzaken en gevolgen (effecten) die door de interventie in gang zou worden gezet. Een

theory based evaluation checkt of deze theorie en de assumpties juist zijn. Er worden dus niet bepaalde aanpakken geëvalueerd, maar de onderliggende theorie wordt wel getoetst. De theory based evaluation gaat aan de hand van literatuuronderzoek na of er empirische bewijsvoering is voor de veronderstelde reeks van oorzaak en gevolg en zo ja, onder welke voorwaarden.

Fasering van het onderzoek

(1) De eerste fase van de onderzoeksmethode is het scherp benoemen van de veronderstellingen. Wat is de verandertheorie? Voor dit onderzoek zijn gesprekken gehouden met diverse experts en/of belangen- en zelforganisaties van mensen 'van kleur' en/of met een migratie- en vluchtelingenachtergrond. Op basis van een gesprek met hen, is een verandertheorie opgesteld en op basis van iedere verandertheorie zijn onderzoeksvragen geformuleerd. Iedere onderzoeksvraag behandelt een aanname uit de verandertheorie.

(2) In de tweede fase van het onderzoek is via de openbaar toegankelijke database Google Scholar gezocht naar wetenschappelijke literatuur die informatie biedt over de verandertheorieën. Er zijn zoektermen gebruikt die parallel lopen aan de begrippen uit de verandertheorie of synoniemen hiervan (voornamelijk in het Engels). Er is met name gefocust op wetenschappelijke empirische studies die zijn gepubliceerd in peer reviewed journals. Ook zijn er onderzoeksrapporten bekeken vanuit kenniscentra en dissertaties. Als het gaat om het beoordelen van de bewijskracht is het volgende belangrijk:

- De sterkste aanwijzingen voor effect komen voort uit Randomized Controlled Trials (RCT's): studies waarin deelnemers willekeurig (at random) worden verdeeld over verschillende groepen. De ene groep wordt wel aan een bepaalde interventie blootgesteld, de andere niet én er vindt zowel een voor- als een nameting plaats. Dit type studies geeft aanwijzingen over causaliteit: het één leidt tot het ander.
- Naast deze studies moet er ook gekeken worden naar empirische studies met een voor- en name-

ting zonder controlegroep. Deze geven aanwijzingen over samenhang, maar niet over causaliteit. Door het gebrek aan een controlegroep is namelijk niet duidelijk waardoor de samenhang veroorzaakt wordt. RCT's geven hier wel duidelijkheid over.

- Bij beide typen onderzoeken gaat het voor een groot deel om experimenten uitgevoerd in een laboratoriumsetting, maar er zit ook een aantal veldonderzoeken bij. Daarbij wordt in praktijksituaties gekeken naar het effect van een interventie met daarin meestal verschillende werkwijzen. Vaak blijft in een veldonderzoek onduidelijk welke werkwijze heeft geleid tot welk effect. Labonderzoeken bieden hier meer informatie over, deze zoomen in op een bepaalde werkwijze en letten daarbij vaak ook op de voorwaarden voor het goed uitvoeren van de werkwijze. In tegenstelling tot in de praktijk kunnen in het lab dus veronderstelde werkzame elementen geïsoleerd worden en daarmee gecheckt worden op hun werkzaamheid.
- Omdat nooit geheel zeker is of een eventueel aangetoond effect in een labsituatie ook in praktijksituaties zal optreden en of de resultaten herhaald kunnen worden, is het belangrijk om conclusies op een onderzoeksvraag nooit op één studie te baseren maar op een hele reeks studies.
- We hebben ook kwalitatieve studies gebruikt: Vasco Lub (2014) wijst in 'Kwalitatief evalueren in het sociale domein' op de functie van kwalitatief evaluatieonderzoek. Door kwalitatief evaluatieonderzoek kunnen veronderstellingen over de verandertheorie en de daarin werkzame mechanismen weerlegd worden. Wanneer de vereiste omstandigheden die bepaalde causale schakels in werking zouden moeten zetten niet aanwezig zijn of als de condities er niet zijn waaronder de interventie zou moeten werken, dan wordt duidelijk dat de interventie niet effectief kan zijn. Ook geeft kwalitatief evaluatieonderzoek zicht op de beleving van de effecten van de doelgroep zelf; ervaren zij zelf verandering? (Lub, 2014)

- (3) In het derde deel van het onderzoek zijn op basis van de wetenschappelijke bronnen de onderzoeksvragen beantwoord. Hierbij zijn de inzichten uit de wetenschappelijke studies vertaald naar voorwaarden die laten zien hoe de werkwijze effectief zou kunnen zijn.

Verandertheorie en onderzoeksvragen

De verandertheorie die is opgesteld op basis van de gesprekken met de geraadpleegde experts/belangen- en zelforganisaties van mensen 'van kleur' en/of met een migratie- en vluchtelingenachtergrond is de volgende:

In het geval van hatespeech: het benadrukken van de eigen menselijkheid en menselijke emoties van het slachtoffer (A) -> de dader ziet dat hij/zij de ander (het slachtoffer) heeft gekwetst (B) -> gedragsverandering bij de dader (C)

De onderzoeksvragen die hieruit volgen luiden als volgt:

1. leidt (A) het benadrukken van de eigen menselijkheid en menselijke emoties van het slachtoffer ertoe dat (B) de dader ziet dat hij/zij de ander (het slachtoffer) heeft gekwetst?
2. En: draagt dit inzicht (B) eraan bij dat (C) de dader in de toekomst de hatespeech niet meer zal herhalen? (oftewel: leidt dit tot gedragsverandering bij de dader?)

1. Benadrukken van eigen menselijkheid en emoties

Leidt in het geval van hatespeech, het benadrukken van de eigen menselijkheid en menselijke emoties van het slachtoffer ertoe dat de dader ziet dat hij/zij de ander (het slachtoffer) heeft gekwetst? In dit hoofdstuk beantwoorden we deze vraag.

1.1. Werkt het?

Er zijn geen studies gevonden waarbij de situatie is onderzocht dat het slachtoffer reageert op hatespeech door middel van het tonen van emoties of laten zien van eigen menselijkheid en de effecten hiervan op de dader. Maar er zijn wel diverse onderzoeken gedaan die aanwijzingen geven over een aspect van deze situatie. Allereerst zijn er studies die laten zien dat menselijk contact er voor kan zorgen dat mensen die worden gerekend tot een andere groep (de 'outgroup' genoemd in de wetenschappelijke literatuur), als meer menselijk worden gezien. Dit wordt weergegeven in paragraaf 1.1.1. Ten tweede zijn er studies die ingaan op het delen van emoties door iemand uit de 'outgroup': studies die aantonen dat het delen van specifieke emoties kan leiden tot het zien van die ander als meer menselijk. Deze studies worden besproken in paragraaf 1.1.2. Dit zijn hele relevante studies omdat deze meer inzicht geven in het effect van het delen van emoties. Maar deze studies gaan niet over de situatie waarin iemand zich eerst schuldig maakte aan hatespeech of andere discriminerende opmerkingen. Dit type studies zijn er wel, maar die gaan weer minder over het delen van emoties en meer algemeen over het reageren op discriminerende opmerkingen. Deze worden besproken in 1.1.3.

1.1.1. Effecten van contact op het zien van 'de ander' als menselijk

In de literatuur is informatie beschikbaar over het als 'minder menselijk' beschouwen van de ander. Individuen zien andere individuen, die niet tot hun eigen etnische en/of culturele groep behoren, gemiddeld vaker als minder 'menselijk'. Dit betekent dat zij minder secundaire emoties, zoals liefde, hoop of spijt, toerekenen aan mensen die niet tot hun eigen etnische en/of culturele groep behoren (Demoulin et al. 2004; Haslam, et al. 2004; Leyens et al. 2007; Pereira, Vala, Leyens, 2009). Dit verschijnsel wordt in de literatuur gedefinieerd als 'infra-humanization'. Contact tussen mensen is een van de manieren om 'dehumanization' of 'infracumanization' tegen te gaan, zo komt naar voren uit een review van Haslam en Loughnan (2014) over 'dehumanization'. Ook uit een studie van Capozza, Di Bernardo en Falvo (2017) blijkt dat er sprake is van een direct verband: wanneer mensen meer contact hebben met de groep die gedehumaniseerd wordt dan wordt die groep meer 'menselijk'. Uit een longitudinale studie van Brown, Eller, Leeds, Stace (2007) komt een vergelijkbaar resultaat; contact werkt, maar dan vooral als degene die het contact heeft, wordt gezien als representatief voor de groep. Dit wordt tevens geconcludeerd in het KIS-rapport van Taouanza, Felten en Keuzenkamp uit 2016.

Dat contact tussen verschillende groepen kan zorgen voor betere erkenning van de menselijkheid van 'de ander' is ook in lijn met studies die aantonen dat 'intergroup contact' een effectief middel is om vooroordelen te verminderen: in een veel geciteerde en omvangrijke meta-analyse van Pettigrew en Tropp (2006) zijn 515 studies tegen het licht gehouden, waarin onder meer naar gerandomiseerde experimenten met controlegroep is gekeken. Hieruit bleek dat in 94% van de gevallen vooroordelen verminderd waren door het contact met mensen uit de andere groep.

Zelfs alleen al het bedenken of inbeelden dat je contact hebt met een andere groep, kan 'dehumanization' verminderen doordat de 'daders' meer menselijke eigenschappen aan anderen gaan toeschrijven, zo lieten Prati & Loughnan (2018) zien in een experimentele studie. Dit is in lijn met studies die laten zien dat 'denkbeeldig contact' met iemand uit een andere groep, vooroordelen kunnen verminderen (zie meta-analyse van Miles en Crisp uit 2014).

Dat contact zou kunnen werken om daders van hatespeech tot inkeer te laten komen is ook het uitgangspunt bij 'restorative dialogue' initiatieven (Walters, 2014; 2016). Deze worden op internationaal niveau toegepast en houden in dat er ontmoetingen worden georganiseerd tussen een slachtoffer van een hatecrime en de dader. In het gesprek krijgt de dader onder meer inzicht in de effecten van diens daad op het slachtoffer en andere betrokkenen. De verwachting hierbij is dat dit leidt tot gedragsverandering bij de dader (Walters, 2014; 2016), al is dit niet op die manier gemeten.

Een belangrijke kanttekening is dat niet iedere vorm van contact positieve effecten heeft. In een recente studie van Zhang, Tan en Lv (2019) is gekeken naar contacten tussen verschillende groepen (supporters van verschillende sportteams) op sociale media. Dit omdat juist op sociale media er veel hatespeech is. En wat bleek? Door het bestuderen van het gedrag van de supporters bleek hate speech juist meer voor te komen wanneer mensen contact hebben met mensen uit de andere groep dan wanneer ze dat niet hebben. 'Intergroup contact' werkt dus juist averechts wanneer mensen online korte berichtjes met elkaar delen. Dit is in lijn met de meta-analyses van Pettigrew en Tropp (2008) waaruit blijkt dat 'intergroup contact' werkt wanneer empathie wordt vergroot en angst wordt verminderd. Het gaat dus niet om iedere vorm van contact – oppervlakkig contact kan juist averechts werken – maar om een intiem en goed contact waarin ingezet wordt op meer empathie en minder angst. Contact in de echte wereld biedt daartoe meer mogelijkheden: uit onderzoek van Hanzelka en Schmidt (2017) komt naar voren dat vergelijkbare extreem rechtse anti-moslim groepen

uit Duitsland en uit Tsjechië verschillen van elkaar in de hatespeech die ze online delen. In Duitsland is dat minder dan in Tsjechië en de onderzoekers verwachten dat dit komt omdat er meer moslims wonen in Duitsland, waardoor er mogelijk meer contact is met moslims en daardoor minder hatespeech. Echter, ook andere verklaringen voor de verschillen zouden mogelijk zijn; de landen verschillen immers ook op andere manieren van elkaar.

Samengevat: het idee om in goed gesprek te gaan met een dader van hatespeech lijkt een logische stap gezien het feit dat een goed contact tussen mensen, dat empathie vergroot en de angst vermindert voor elkaar, kan zorgen voor vermindering van vooroordelen. Tevens kan het ervoor zorgen dat de menselijkheid van 'de ander' beter erkend wordt. Maar of het uiten van emoties als slachtoffer in zo'n contact een goed idee is, komt nog niet naar voren uit bovenstaande literatuur. Daarom wordt hieronder de literatuur weergegeven die gaat over het delen van emoties tussen mensen uit de ene groep en de andere groep.

1.1.2. Het uiten van emoties en effect op erkenning 'menselijkheid'

Het uiten van emoties naar iemand die jou ziet als 'anders' heeft niet altijd het gewenste effect: de emoties van mensen die we zien als 'outgroup' beleven we minder intens dan de emoties van mensen die we zien als 'ingroup' (Kommattam, Jonas, Fischer, 2019). Maar het delen van emoties in contact met mensen uit de 'outgroup' zou wel degelijk zinvol kunnen zijn; het kan 'bias' naar de 'outgroup' verminderen (White, Abu-Rayya, Bliuc, Faulkner, 2015). Dit sluit aan bij studies die stellen dat 'self disclosure' ofwel zelfonthulling, een belangrijke verklaring vormt voor de positieve effecten van vriendschappen tussen mensen uit verschillende groepen (Pettigrew, 1998). Hiermee wordt bedoeld dat intieme informatie onder elkaar wordt uitgewisseld. Dat leidt onder meer tot meer empathie en meer vertrouwen en zorgt op die manier voor een meer positieve houding ten aanzien van de 'outgroup' (Turner, Hewstone, Voci, 2007). Een voorbeeld van een studie die hier effect van laat zien is die van Kende, Tropp en Lantos uit 2017. In

deze studie hebben Hongaarse studenten een uur een intiem gesprek met een Hongaarse persoon die Roma is. De Roma hebben te maken met veel discriminatie in Hongarije en hatespeech ten aanzien van Roma komt daar veel voor. In het uur delen de twee antwoorden op persoonlijke vragen zoals 'Wat is je grootste angst?'. In vergelijking met de controlegroep is in de experimentele groep te zien dat de houding van de studenten verbetert ten aanzien van Roma personen.

Echter, het maakt uit welk type emotie mensen delen met de ander. Bekend is dat als mensen die worden gezien als 'de ander' hun emoties laten zien, hier minder goed op gereageerd wordt dan wanneer mensen uit de eigen groep ('ingroup' genoemd) dat doen. Uit een reviewartikel van Demoulin (et al. 2004) komt naar voren dat er diverse aanwijzingen zijn dat wanneer mensen die tot de 'outgroup' worden gerekend, 'secundaire' emoties laten zien, dit niet goed uitpakt. Met secundaire emoties worden meer subtiele emoties bedoeld, bijvoorbeeld teleurstelling, schaamte, schuldgevoel, wrok of spijt, terwijl bij primaire emoties het gaat om emoties als woede, angst en pijn; emoties die ook eerder bij dieren worden erkend (Rodríguez Torres, et al. 2005). Volgens het reviewartikel van Demoulin (et al. 2004) wordt bij het zien van secundaire emoties door iemand die niet tot de eigen groep wordt gerekend, deze persoon meer uit de weg gegaan en is men minder solidair met deze persoon. Maar bij het zien van 'primaire' emoties door iemand van buiten de eigen groep, kan er juist wel een positief effect optreden. Dit wordt beschreven op basis van een artikel van Vaes, Paladino, Castelli, Leyens en Giovanazzi (2003). Deze resultaten worden bevestigd op andere thema's: door Vaes, Paladino en Magagnotti (2011) als het gaat om politieke boodschappen (mensen van de eigen partij hebben meer effect met secundaire emoties dan mensen van een andere partij) en door Wohl, Hornsey en Bennett (2012) als het gaat om vergeving. In dat laatste onderzoek was te zien dat wanneer mensen die worden gezien als behorende tot een andere groep secundaire emoties delen bij het aanbieden van hun excuses voor eerder veroorzaakt leed door de groep, dit geen effect oplevert. Wanneer primaire emoties worden gedeeld

is er juist wel effect en kan er zelfs vergeving plaatsvinden (Wohl, 2012). In een review van Vaes, Leyens, Paola Paldaino en Pires Miranda (2012) wordt in lijn hiermee geconcludeerd dat het uiten van secundaire emoties door mensen die niet worden gezien als van de eigen groep, leidt tot negatieve reacties. Bij het uiten van primaire emoties worden mensen die gerekend worden tot een andere groep (wat het geval is bij hate speech; de dader ziet het slachtoffer als 'anders') op een zelfde manier behandeld als mensen uit de eigen groep; er treedt dan geen proces op van dehumanisering.

Toch is het uiten van secundaire emoties niet compleet zinloos; er zijn mensen van buiten de eigen groep die hier wel op reageren. Uit onderzoek van Cuddy, Rock en Norton (2007) blijkt dat mensen het toeschrijven van secundaire emoties aan mensen die worden gezien als een andere groep en slachtoffer zijn geworden van een ramp, gepaard gaat met meer bereidheid tot helpen van die slachtoffers. Echter, die secundaire emoties worden minder snel toegeschreven aan mensen die worden gezien als behorende tot een andere groep. Zo komen we tot een paradox: om te zorgen voor positief gedrag naar het slachtoffer, is het nodig dat de secundaire emoties worden gezien van het slachtoffer, maar dat gebeurt juist meestal niet wanneer het slachtoffer wordt gezien als 'anders'. Sterker nog: wanneer deze secundaire emoties tonen werkt dat vaak averechts.

Er zijn diverse verklaringen voor dit verschil in effect van het uiten van primaire emoties en secundaire emoties. Uit de studie van Wohl (et al. 2012) komt naar voren dat wanneer secundaire emoties geuit worden door mensen die worden gezien als behorende tot een andere groep, dit niet vertrouwd wordt (Wohl et al. 2012). Uit onderzoek van Vaes, Paladino en Leyens (2006) komt naar voren dat wanneer mensen die niet tot de eigen groep gerekend worden en secundaire emoties laten zien, minder snel het concept 'menschelijkheid' activeren in vergelijking met mensen die wel worden gerekend tot de eigen groep. Bij primaire emoties is dit verschil er niet; dan zijn mensen van buiten de groep ook in staat om het concept van menselijkheid te activeren. Dit sluit aan

bij eerdere onderzoeken die lieten zien dat secundaire emoties eerder worden herkend en toegeschreven aan mensen uit de eigen groep dan aan mensen die niet worden gerekend tot de eigen groep (Leyens, et al. 2000; Leyens, Demoulin, Vaes, Gaunt, Paladino, 2007) zoals beschreven in paragraaf 1.1.1. Mogelijk komt dat omdat secundaire emoties minder duidelijk te herkennen zijn op gezichten van mensen die er anders uit zien als die van je eigen etnische groep; dit in vergelijking met primaire emoties (Kommattam, Jonas en Fischer, 2019). Mensen vinden het namelijk überhaupt moeilijker om de emoties te herkennen van mensen uit andere groepen (Elfenbein & Ambady, 2002). De 'bias' neemt toe wanneer de context onbekend is en wanneer niet duidelijk is waarom iemand emotioneel is. Dus hoe meer ruimte voor interpretatie, hoe groter de kans dat emoties van mensen uit een andere etnische groep verkeerd worden begrepen (Kommattam, Jonas, Fischer, 2019).

Dit zou dus kunnen betekenen dat wanneer een slachtoffer van hatespeech, die eigen menselijkheid wil benadrukken door het delen van de eigen en menselijke emoties om te laten zien aan de dader dat deze het slachtoffer heeft gekwetst, dit averechts werkt wanneer het secundaire emoties betreft. Maar mogelijk werkt het wel om primaire emoties te uiten. Hoe sterk dit effect is van het uiten van primaire emoties, is minder goed onderzocht. Maar in relatie met de literatuur over dat het delen van emoties (of intieme informatie) in contact met mensen uit de 'outgroup' zinvol kan zijn, lijkt het aannemelijk dat het delen van primaire emoties kan leiden tot mogelijk minder vooroordelen of minder dehumanisering.

1.1.3. Confrontatie naar aanleiding van discriminerende opmerkingen

Het confronteren van daders van racistische, seksistische of andere bevooroordeelde opmerkingen zoals in het geval van hatespeech, kan een positief effect hebben op de houding van de dader. Dit komt naar voren in een review van Focella, Bean en Stone (2015). Zij verwijzen onder meer naar de studie van Czopp, Monteith en Mark (2006) waarin 'witte' mensen worden geconfronteerd met een stereotiepe racistische opmerking die zij maken door een

'zwarte' medewerker van het onderzoek. Dit leidde tot schuldgevoelens, minder vooroordelen en het minder uiten van stereotypen, zoals ook beschreven in een KIS-rapport van Felten, van Oostrum, Taouanza en Keuzenkamp (2016). Ook wanneer de confrontatie vrij recht voor zijn raap is ('het is racistisch'), is deze nog steeds effectief (Czopp, et al. 2006).

Een andere studie waarin is uitgetest of confrontatie werkt, is van Mallett en Wagner (2011): in deze studie zijn een vrouw en man met elkaar in gesprek, maar de vrouw is eigenlijk een onderzoeker. De vrouw vertelt iets over een verpleegkundige en in bijna alle gevallen praat de man verder over de verpleegkundige als 'zij'. De vrouw, eigenlijk onderzoeker, confronteert de man hiermee en zegt iets als 'vind je het zelf ook niet seksistisch om er vanuit te gaan dat een verpleegkundige een vrouw is?' Te zien is dat de man inderdaad inbindt; later in het gesprek gebruikt hij minder seksistische taal. Hij is ook niet negatiever over zijn gesprekspartner; mogelijk omdat deze confrontatie plaatsvond in een interpersoonlijk gesprek en gebeurde op een aardige manier. Een andere studie van Simon en O'Brien (2015) vindt geen effect van confrontatie. Sterker nog, de vooroordelen van de man die geconfronteerd wordt door een vrouw worden alleen maar sterker.

De meeste studies vinden wel effect van confrontatie, maar het slachtoffer die de confrontatie aan gaat, kan wel te maken krijgen met negatieve consequenties. Een andere studie waaruit blijkt dat het zinvol is om te reageren op discriminerende opmerkingen komt van Saunders en Senn (2009). Mannelijke studenten kregen scenario's voorgelegd waarin zij zelf de dader waren van seksistisch gedrag en hiermee geconfronteerd werden door het slachtoffer. De mannen reageerden niet negatief op deze confrontatie. Zelfs niet wanneer deze confrontatie erg vijandig was ('Listen asshole...'). Een deel van de mannen voelde zich schuldig en anderen reageerden neutraal op de vraag of zij zich schuldig voelden. Dit was veel positiever dan de onderzoekers hadden verwacht. Als slachtoffers (vrouwen) daders (mannen) confronteren met seksisme lijkt dat dus zeker zinvol. Dit komt overeen met de studie van Hyers (2010). In

deze studie confronteerde een homo-man (een acteur) een hetero-man met zijn anti-homo opmerking. Bij deze confrontatie kwam de man uit de kast maar daarna waren er drie varianten: (1) de man reageerde assertief maar aardig, (2) de man reageerde assertief maar enigszins vijandig ('doe niet zo moeilijk!') en (3) de man reageerde verder niet behalve het uit de kast komen. Wat bleek? Het maakte weinig uit hoe het slachtoffer reageerde. In alle gevallen ging de dader zich minder bevooroordeeld uiten naar homomannen nadat hij hoorde dat de andere man homo is. Winst was ook dat daders zich schuldig voelden na de confrontatie; voor de daders die sterk anti-homo reageerden was de toename van schuldgevoel zelfs het grootst. Echter, deze dader (die sterk anti-homo opmerkingen had gemaakt) veranderde wel weer het minst van houding.

Uit dit onderzoek kan opgemaakt worden dat de stijl van reageren mogelijk weinig verschil maakt; alleen al duidelijk maken dat jij tot de groep behoort die de dader zojuist heeft beledigd (als deze dat nog niet wist) kan al een verschil maken. Tegelijkertijd moet de impact dus niet overschat worden; de meest fanatieke homofoob verandert niet gelijk van houding.

1.1.3.1. Vragen aan de dader om zich in te leven

Een specifieke strategie om de dader van discriminerende opmerkingen te confronteren is door als slachtoffer aan de dader te vragen om zich in te leven in jouw positie. Uit een studie van Stone, Whitehead, Schmader en Focella (2011) komt naar voren dat wanneer het slachtoffer zelf de dader aanspreekt en vraagt zich in te leven in zijn positie, dit een positief effect heeft op de dader. Dit in vergelijking met de situatie dat het slachtoffer niet heeft gevraagd aan de dader om zich in te leven. De empathie wordt bij de dader verhoogd, de dader voelt zich meer schuldig en vindt de situatie onrechtvaardiger. Deze resultaten van Stone (et al. 2011) zijn in lijn met de vele andere studies waaruit blijkt dat het inleven in de positie van een gediscrimineerde groep, een effectieve manier is om vooroordelen en stereotypen te verminderen (zie samenvatting in Felten & Taouanza, 2018). Je inleven in iemand uit een andere groep vermindert stereotypen over die groep (Dovidio, et al.

2004; Galinsky & Moskowitz, 2000; Todd, Galinsky, Bodenhausen, 2012) en zorgt voor een positievere houding naar de mensen uit die groep (Broockman & Kalla, 2016; Wang, Kenneth, Ku, Galinsky, 2014). Echter, zoals Stone (et al. 2011) aangeeft zijn dit allemaal studies waarin het niet het slachtoffer zelf is die het vraagt, maar iemand anders. Wanneer slachtoffers zelf vragen aan de dader om zich in te leven in hun positie, dan kan dit leiden tot agressieve reacties naar het slachtoffer toe, zo komt uit het onderzoek van Stone (et al. 2011). Er is dus wel een nadelig effect voor het slachtoffer zelf: de dader schrijft meer stereotiepe eigenschappen toe aan het slachtoffer en gaat het slachtoffer liever uit de weg. Net als in een studie van Czopp (et al. 2006) betaalt degene die de confrontatie aangaat een prijs (zie paragraaf 1.1.3.2) maar bereikt wel effect.

In een studie van Vorauer, Martens en Sasaki (2009) wordt bevestigd dat het werkt als tijdens een gesprek iemand uit een gediscrimineerde groep vraagt aan een persoon (uit de niet-gediscrimineerde groep) met veel vooroordelen, zich in te leven in diens positie. Dat leidt tot minder vooroordelen. Maar hier was niet eerst sprake van een discriminerende opmerking.

1.1.3.2. De prijs van confrontatie

Als je aankaat dat je gediscrimineerd wordt, loop je een kans als 'klager' te worden gezien, ook al is de discriminatie evident, zo toonden Kaiser en Miller (2001) aan en Gulker, Mark en Monteith (2013). Dit maakt ook dat 'witte' mensen beter luisteren naar andere 'witte' mensen als het gaat over racisme; de 'zwarte' mensen die dit aanklaarten zien ze als 'klager' en daar luisteren ze minder goed naar (Gulker et al. 2013).

Dat degene die confronteert zo negatief wordt bekeken, kan verklaard worden uit de woede en agressie die kan ontstaan als mensen die zelf niet intern gemotiveerd zijn om vooroordelen te verminderen, zich onder druk voelen staan om minderheden positief te behandelen (Plant & Devine, 2001). Mensen die zelf tot de gediscrimineerde groep worden gerekend, worden hierop harder afgerekend dan mensen voor wie dat niet geldt (Czopp en Monteith, 2003). In een

onderzoek van Rasinski en Czopp uit 2010 wordt dit bevestigd. Hier is getest hoe 'witte' mensen reageren als zij zien dat een andere persoon met een 'witte' huidskleur een discriminerende opmerking maakt. In de ene testsituatie werd hij hiermee geconfronteerd door een 'zwarte' vrouw, in de andere situatie door een 'witte' vrouw en in één situatie werd hij niet geconfronteerd. Ook hier kwam naar voren dat de 'witte' omstanders de confrontatie beter accepteerden van een 'wit' persoon dan van een 'zwart' persoon (Rasinski & Czopp, 2010). Ook maakt het mogelijk uit of het gaat om racisme of seksisme. Uit een studie van Czopp en Monteith (2003), komt naar voren dat de reacties op geconfronteerd worden met seksisme of met racisme anders zijn; bij racisme voelt de dader zich schuldig en ongemakkelijk en bij seksisme vindt de dader het met name vaak 'vermakelijker'. Dat de mannen na geconfronteerd te zijn met een seksistische opmerking, nog steeds hun gesprekspartner aardig vonden, betekent mogelijk dat ze niet zo ernstig vonden wat ze hadden gedaan. Dat neemt niet weg dat ze vaak wel hun gedrag aanpasten. Voor mensen met een beperking maakt het nog uit welke beperking het betreft: mensen die blind zijn werden harder afgerekend wanneer zij iemand confronteerden met neerbuigend zogenaamd 'help'-gedrag dan mensen in een rolstoel; maar beiden werden als minder 'warm' en beleefd gezien nadat ze de ander confronteerden met diens denigrerende of discriminerende zogenaamde 'help'-gedrag (Wang, Walker, Pietri, Ashburn-Nardo, 2019).

Dat het confronteren van iemand die racistische opmerkingen maakt, gevolgen heeft voor de persoon die dit aankaart komt ook uit een studie van Wilton, Rattan en Sanchez (2018); wanneer iemand die zowel 'wit' als 'zwart' is, iets zegt van de racistische opmerkingen, wordt deze door anderen daarna als meer 'zwart' gezien dan als 'wit'. De onderzoekers verwachten dat dit komt doordat verzet tegen racisme meer wordt gezien als typisch voor 'zwarte' mensen en minder als typisch voor 'witte' mensen.

In een review van Focella, Bean en Stone (2015) wordt een hele reeks aan literatuur benoemd waaruit blijkt dat wanneer het slachtoffer van een discriminerende opmerking de dader daarmee confronteert, het slachtoffer vaak te maken heeft met de negatieve gevolgen ervan. Stone (et al. 2017) introduceert in dit kader het 'target empowerment model': dat gaat er vanuit dat wanneer slachtoffers de daders confronteren met de vooroordelen die zij hebben geuit, ze een zeer defensieve reactie krijgen van de dader. Het slachtoffer moet daarom eerst een strategie inzetten om die defensieve reactie te verminderen.

Alhoewel het als slachtoffer de dader confronteren met diens racistische of seksistische opmerking vaak betekent dat je niet meer aardig wordt gevonden, betekent dat nog niet dat het voor jezelf niet goed is. Sterker nog, het lijkt juist op te luchten en goed voor de gezondheid te zijn. Uit onderzoek van Foster (2013) op basis van dagboekanalyses blijkt dat op korte termijn een indirecte confrontatie gepaard gaat met meer welbevinden dan een boze confrontatie. Echter, op de lange termijn voorspellen meer boze confrontaties juist meer welzijn. Een mogelijke verklaring is dat indirecte confrontaties betekenen dat het slachtoffer de eigen boosheid of andere emoties niet kan uiten en onderdrukt, wat op den duur niet goed is voor het eigen welzijn. Op basis van de literatuur komen Chaney, Young en Sanchez (2015) ook tot de conclusie dat de dader confronteren met diens racistische, seksistische of anderzijds discriminerende opmerking, goed is voor de gezondheid. En Rasinski, Geers en Czopp (2013) concluderen op basis van hun experimenten, dat je inhouden als vrouw wanneer je seksistische opmerkingen hoort, als gevolg kan hebben dat je seksisme meer gaat tolereren ('als ik er niks van heb gezegd, dan zou het wel niet zo erg zijn geweest'). Kortom: er iets van zeggen als iemand een haatdragende of discriminerende opmerking maakt over een groep waar jij toe behoort, lijkt aan te raden.

1.2. Voorwaarden

1.2.1. Primaire emoties in plaats van secundaire emoties

Zoals beschreven in 1.1.2. kan het uiten van secundaire emoties averechts werken in het geval dat degene die deze emoties uit wordt gezien als behorende tot een andere groep. Dat is vrijwel altijd het geval bij daders van hatespeech in relatie tot hun slachtoffers: hatespeech wordt immers geuit naar mensen omdat ze worden gezien als 'anders'/als minderheden. Als die minderheden dan vervolgens als reactie hierop emoties uit, dan zou dit kunnen betekenen dat dit alleen effectief is als dit primaire emoties betreft. De literatuur laat zien dat alleen primaire emoties werken in 'intergroup contact'. Dus wanneer je als slachtoffer de dader wil veranderen door het uiten van je emoties, dan is het aan te raden om met name primaire emoties te uiten als angst of woede en juist niet de meer complexe emoties zoals teleurstelling of schaamte.

1.2.2. Duidelijkheid over emoties

Samenhangend met bovenstaand punt, is dat het volgens de meta-analyse van Kommattam, Jonas en Fischer (2019) helpt wanneer de context bekend is en duidelijk is waarom iemand emotioneel is. Hoe minder ruimte voor interpretatie, hoe groter de kans dat emoties van mensen uit een andere etnische groep goed worden begrepen; hoe minder kans dat de 'bias' die speelt ten aanzien van 'outgroups' en het begrijpen van hun emoties, optreedt.

1.2.3. Dezelfde emoties als de dader kan zorgen voor sterker effect

Uit een studie van McDonald (et al. 2017) komen aanwijzingen dat het mogelijk zou kunnen helpen als slachtoffers emoties delen die de dader zelf ook ervaart. In dit onderzoek is niet gekeken naar daders en slachtoffers van hatespeech, maar kregen Israëlische studenten een tekst te lezen over een aantal overvallen. Ze vulden in hoe zij zich hierover voelden. Voor de meesten was dat boos, voor sommigen was dat bang. Vervolgens werden ze willekeurig ingedeeld in twee groepen: een groep leerde dat een Palestijnse student een zelfde emotie ervaarde na

het lezen van de tekst en een andere groep leerde dat een Palestijnse student een andere emotie ervaarde. De groep die las over dezelfde emotie, dehumaniseerde daarna minder de Palestijnen in vergelijking met de groep die las dat de Palestijnse deelnemer een andere emotie ervaarde. In 'intergroup contact' kan het delen van een zelfde emotie dus een positief effect hebben op de onderlinge relatie. Mogelijk is dit ook het geval voor het contact tussen een dader en slachtoffer van hatespeech. Uit een studie van Pinel (et al. 2017) komen vergelijkbare resultaten: wanneer iemand de 'outgroup' een zelfde subjectieve ervaring deelt, dan wordt deze door de ander minder gedehumaniseerd.

Het delen van de eigen menselijke emoties als slachtoffer, zou dus mogelijk effectiever kunnen zijn wanneer deze emoties overeenkomen met wat de dader zelf ervaart.

1.2.4. Verschillende primaire emoties werken mogelijk beter dan vergelijkbare primaire emoties

Wanneer je primaire emoties uit als iemand die wordt gezien als de 'outgroup', dan blijkt dat beter te werken als het twee hele verschillende emoties zijn: bijvoorbeeld de emotie bedroefd enerzijds en anderzijds blijdschap. Dit komt naar voren uit drie experimenten van Prati en Giner-Sorolla (2018). Dit noemen we ook wel een 'dubbel gevoel' hebben bij een situatie: aan de ene kant voel je je blij, maar tegelijkertijd maakt het je ook bedroefd. Wanneer je dat doet maak je meer verandering los dan wanneer je emoties deelt die erg op elkaar lijken, zoals woede en verdriet. De menselijkheid van de persoon uit de 'outgroup' wordt dan beter erkend en het zorgt er ook voor dat de sociaal gevoelde afstand minder wordt, zo beschrijven Prati en Giner-Sorolla (2018). De verklaring die de onderzoekers geven is dat het kunnen hebben van een 'dubbel gevoel' over een situatie wordt gezien als typisch menselijk. Het is iets wat kinderen nog niet goed kunnen ervaren en begrijpen, dus mogelijk wordt daarom het ervaren van 'dubbele gevoelens' beschouwd als iets voor 'ontwikkelde' mensen.

Kanttekening is dat het 'dehumanisering' vermindert maar niet doet verdwijnen: in het derde experiment is te zien dat de Italiaanse proefpersonen moslims ook bij het uiten van verschillende emoties nog steeds zien als minder mens dan niet-moslim Italianen, maar het verschil is minder groot wanneer er emoties worden gedeeld die vrij hetzelfde zijn (Prati & Giner-Sorolla, 2018).

Deze vrij nieuwe studie is nog niet herhaald, dus de resultaten moeten voorzichtig geïnterpreteerd worden; het is nu nog slechts één studie die dit aangeeft.

1.2.5. De dader bevestigen in diens goede eigenschappen

Zoals beschreven in paragraaf 1.1.3 komt uit de studie van Stone (et al. 2011) naar voren dat het negatieve consequenties voor slachtoffers heeft als zij de dader vragen om zich in te leven in hun positie. Dit leidt tot positieve verandering bij de dader alhoewel de dader daarna het slachtoffer liever uit de weg gaat. Maar als het slachtoffer de dader herinnert aan diens goede eigenschappen, en pas daarna vraagt om zich in te leven in zijn positie, dan is die negatieve consequentie er niet. De defensieve reactie van de dader wordt hierdoor verminderd en deze is hierdoor niet meer geneigd het slachtoffer uit de weg te gaan. Het herinneren (of bevestigen) in goede en positieve waarden gaat dan bijvoorbeeld door de dader een vraag te stellen zoals: 'Wie heb je deze week eerlijk behandeld?'. Dit wordt 'self-affirmation' genoemd: de theorie van Steele (1988) gaat er vanuit dat als mensen reflecteren en stilstaan bij hun positieve waarden, zij in het geval van een confrontatie, minder defensief reageren. Voor deze strategie is in diverse studies bewijs gevonden, aldus de review van Cohen & Sherman (2014).

Opgelet moet worden dat een dader niet het idee krijgt geen vooroordelen te hebben; in dat geval denkt iemand altijd goed te zitten en na geconfronteerd te worden met een discriminerende opmerking, dat het dan wel aan het slachtoffer zal liggen (Simons & O'Brien, 2015). Dus iemand moet wel bevestigd worden in zijn goede eigenschappen maar moet niet de indruk krijgen 'vooroordeel-vrij' te zijn.

1.2.6. Bereidheid om je in te leven en geen laag zelfbeeld

Zoals beschreven is in 1.1.3, is een manier om te reageren op een discriminerende of hatespeech opmerking, door de dader te vragen zich in te leven in jouw positie. Echter, zoals beschreven staat in het 'Wat werkt dossier discriminatie verminderen' (Felten & Taouanza, 2018) van KIS, willen sommige mensen zich absoluut niet identificeren met (een lid van) een bepaalde groep omdat ze een zeer grote afkeer voelen ten aanzien van de groep (Todd & Galinsky, 2014). Inleven in een ander vraagt enige inspanning van deelnemers. Deelnemers kunnen bijvoorbeeld simpelweg weigeren zichzelf in de schoenen te verplaatsen van iemand die 'anders' is (Batson, Eklund, Chermok, Hoyt, & Ortiz, 2007). Dit kan opgaan voor mensen die expliciet sterk discriminerende opvattingen hebben (Igartua & Frutosuit, 2017).

Bij inleving geldt ook dat het niet werkt wanneer mensen een laag zelfbeeld hebben. Zij krijgen geen positiever beeld van de ander wanneer zij zich inleven in die ander, want het beeld van zichzelf en de ander zijn beide negatief, dus wanneer deze meer gaan overlappen dan blijven beide dus negatief. Als jij negatief over jezelf denkt, dan zorgt inleven in een ander niet voor een positiever beeld van de ander (Galinsky & Ku, 2004; Todd & Galinsky, 2014).

1.2.7. Intrinsieke motivatie nodig voor schuldgevoelens

Bij 1.1.3 kwam naar voren dat het confronteren van iemand met diens racistische of anderzijds discriminerende opmerking (of gedrag), kan leiden tot schuldgevoelens bij de dader van deze opmerking. Echter, die schuldgevoelens treden lang niet altijd op. Zoals naar voren komt uit de studie van Czopp en Monteith (2003) voelden deelnemers die seksistische opmerkingen maakten, zich daar niet schuldig over. Wat nodig is om je schuldig te voelen, zoals eerder beschreven door Felten en Taouanza (2018) en Felten (et al. 2016), is intrinsieke motivatie om vooroordelen te verminderen. Met andere woorden: het werkt alleen bij mensen die het echt vervelend vinden om te merken dat ze vooroordelen of stereotypen hebben geuit (Burns, Monteith & Parker, 2017; Butz

& Plant, 2009; Plant & Devine, 1998; Plant, Devine & Brazy, 2003; Hofmann, Gschwendner & Schmitt, 2005). Wanneer iemand het slechts vervelend vindt hoe dit voor de buitenwereld overkomt, dan is dat niet voldoende (Devine, Plant, Amodio, Harmon-Jones & Vance, 2002). Bij mensen die deze intrinsieke motivatie niet hebben, kan er bij een confrontatie of bewustwording juist geen effect zijn (Han, Judd, Hirsh, Blair, 2014).

1.3. Conclusies

Het gesprek aangaan met iemand die zich schuldig maakt aan hatespeech ten aanzien van jouzelf (of jouw groep) is een voor de hand liggend idee. Bekend is namelijk uit vele empirische studies dat wanneer er sprake is van goed contact tussen mensen uit verschillende groepen ('intergroup contact') waarin empathie vergroot wordt en angst vermindert dit kan zorgen voor minder vooroordelen en het beter erkennen van de menselijkheid van 'de ander'. Maar of het uiten van emoties in zo'n contact een goed idee is, is lastiger te stellen. In ieder geval werkt het niet om secundaire emoties te uiten: deze worden vaak niet herkend bij mensen die worden gezien als de 'outgroup'. Het lijkt erop dat het wel zinvol is om primaire emoties te uiten. Hoe sterk dit effect is van het uiten van primaire emoties, is minder goed onderzocht. Maar het lijkt aannemelijk dat het delen van primaire emoties kan leiden tot mogelijk minder vooroordelen of minder dehumanisering. Het helpt dan mogelijk om (a) duidelijk te zijn over je emoties (wat voel je en waarom) en (b) waar mogelijk te laten zien dat je emoties ervaart die hetzelfde zijn als voor de dader of dat je diens subjectieve ervaring deelt. Mogelijk helpt het ook (c) een gelaagdheid aan te geven in je emoties door het delen van meerdere primaire emoties tegelijkertijd.

Los van het delen van emoties is bekend dat het confronteren van iemand met de racistische, of anderzijds discriminerende opmerking die hij of zij maakt, zinvol kan zijn. Verschillende studies laten zien dat dit ervoor kan zorgen dat iemand zich daarna minder discriminerend uitlaat, ook al is de dader geïrriteerd of boos op het slachtoffer. Een gevolg is ook dat een

deel van de 'daders' zich schuldig kan voelen na zo'n confrontatie; dat geldt voor de daders die het écht zelf erg vinden om vooroordelen te uiten. Om de confrontatie succesvol te laten zijn kan het helpen als je de dader bevestigt of herinnert aan diens positieve waarden of eigenschappen; dan laat deze zich daarna beter corrigeren.

Een specifieke manier om de confrontatie aan te gaan is om aan de dader te vragen zich in te leven in jouw positie. Daders worden dan vaak wel boos op de slachtoffers maar gaan toch meer empathie ervaren. Echter, bij sommige daders heeft het geen zin; zij hebben een laag zelfbeeld waardoor inleving geen positief effect oplevert, of zij hebben zulke sterke discriminerende opvattingen dat zij zich weigeren om zich in hen in te leven.

2. Gedragsverandering na inzicht

De eerste aanname was dat het delen van de emoties door het slachtoffer van hatespeech, leidt tot een hernieuwd inzicht bij de dader daarvan. Het idee was dat de dader zich hierdoor zou realiseren dat het slachtoffer gekwetst is door de hatespeech. In hoofdstuk 1 hebben we gezien dat we geen onderzoeken hebben gevonden die dat op deze manier aantonen, maar wel onderzoeken die aantonen dat goed contact tussen mensen uit verschillende groepen kan leiden tot minder vooroordelen en minder dehumaniseren. Ook is beschreven dat emoties delen met iemand uit een andere groep, kan leiden tot deze positieve resultaten. Tevens is in hoofdstuk 1 naar voren gekomen dat als slachtoffers daders confronteren met diens discriminerende opmerking, dit kan leiden tot schuldgevoelens en inleving en empathie bij de dader. In dit hoofdstuk beschrijven we of dat ook leidt tot ander gedrag.

2.1. Werkt het?

2.1.1. Vooroordelen en de relatie met gedrag

In diverse onderzoeken komt naar voren dat vooroordelen een voorspeller zijn van discriminatie; mensen met vooroordelen discrimineren gemiddeld vaker, en hoe minder vooroordelen, hoe minder groot de kans op discriminerend gedrag (Amodio & Devine, 2006; Dovidio & Gaertner, 2000; Greenwald, Poehlman, Uhlmann, Banaji, 2009; Pager & Quillian, 2005; Talaska, Fiske & Chaiken, 2008). Dat betekent dat wanneer vooroordelen verminderd worden, er een gedragsverandering in de goede richting zou kunnen optreden: het kan ertoe leiden dat mensen minder gaan discrimineren.

2.1.2. Humaniseren en de relatie met gedrag

Dehumaniseren is net als het hebben van vooroordelen een voorspeller van discriminatie (Pereira, Vala, Leyens, 2009). Dit betekent dat dehumaniseren – het als minder mens zien van mensen – meer kans geeft dat je daadwerkelijk discriminerend gedrag laat zien zoals hatespeech of ander negatief gedrag. Een voorbeeld van zo'n studie waarin concreet gedrag te zien was, is die van Bruneau, Kteily en Laustsen (2018). Hierin is te zien dat of mensen moslimvluchtelingen al dan niet dehumaniseren samenhangt met welke petitie zij tekenen: een petitie tegen vluchtelingen of juist voor een ruimer vluchtelingenbeleid. Zoals verwacht, tekenen de mensen die vluchtelingen (grof) dehumaniseren eerder een petitie tegen de komst van moslimvluchtelingen. Als ze minder dehumaniseren tekenen zij eerder een petitie voor de komst van vluchtelingen.

2.1.3. Gevoelens van schuld en de relatie met gedrag

Zoals naar voren is gekomen in hoofdstuk 1, kan het confronteren als slachtoffer van de dader, direct al leiden tot gedragsverandering (Mallett en Wagner 2011; Czopp, Monteith, Mark, 2006; Hyers, 2010); de daders laten zich na confrontatie minder bevooroordeeld uit. Maar ook kwam naar voren dat schuldgevoelens het gevolg zijn van iemand confronteren met diens racistische of anderszins discriminerende opmerkingen. En deze schuldgevoelens kunnen er weer voor zorgen dat mensen hun gedrag aanpassen, zo staat beschreven in de KIS-publicatie 'Van confrontatie naar minder discriminatie' (Felten et al. 2016) en het 'Wat werkt dossier' (Felten & Taouanza, 2018) van KIS. Het komt hierop neer: mensen die zich realiseren dat zij zich schuldig hebben gemaakt aan een discriminerende opmerking of terug horen dat zij vooroordelen of stereotiepe beelden hebben en zich

daarover schuldig gaan voelen, zullen gaan proberen hun impliciete vooroordelen en stereotypen in de gaten te houden om zodra ze gesignaleerd worden, ze onder de duim te kunnen houden. Dat houdt in dat mensen die negatieve gevoelens (hebben) ervaren omdat zij zich realiseren zich niet zo onbevooroordeeld te gedragen als ze zouden hopen, goed gaan letten op hun eigen gedrag. Zij letten erop of er een conflict is tussen hun automatisch geactiveerde stereotiepe beelden en de eigen doelen om gelijkheid na te streven en niet te discrimineren (Amodio, Devine, Harmon-Jones, 2008; Gonsalkorale, et al. 2011). Dit waarnemen gebeurt door te letten op aanwijzingen ('cues'), zoals stereotiepe afbeeldingen. Zo monitort een persoon zichzelf en let op of er niet stereotiep gereageerd wordt (Monteith, Ashburnnado, Voils, Czopp, 2011). Op die manier wordt discriminerend gedrag voorkomen. Echter, deze gedragsverandering treedt alleen op wanneer mensen zich echt schuldig voelen of anderzijds negatieve gevoelens hebben over het feit dat zij zich bevooroordeeld hebben uitgelaten. En dat gebeurt alleen bij mensen met intrinsieke motivatie om hun eigen vooroordelen te verminderen. Geen intrinsieke motivatie hebben betekent meestal geen schuldgevoelens ervaren en heeft dus als gevolg dat er geen gedragsverandering optreedt naar aanleiding van een confrontatie.

Dat schuldgevoelens erg belangrijk zijn voor gedragsverandering komt ook uit de literatuur over 'restorative dialogue': dialogen tussen daders van hatecrimes en hun slachtoffers. Op basis van andere literatuur en zijn eigen praktijkervaring stelt Walters (2014; 2016) dat gevoelens van schuld maar ook schaamte cruciaal zijn voor een positieve gedragsverandering bij de dader.

2.1.4. Inleven, empathie en de relatie met gedrag

Zoals beschreven in hoofdstuk 1, is het mogelijk om niet (alleen) je emoties te delen met de dader maar om de dader (ook) te vragen zich in te leven in jouw positie. Als dat lukt (wat zoals aangegeven niet altijd het geval is), dan kan inleven positieve effecten hebben op gedrag.

Er zijn diverse onderzoeken die aantonen dat inleven in een ander leidt tot verminderen van stereotypen (Dovidio, et al. 2004; Galinsky & Moskowitz, 2000; Todd, Galinsky, Bodenhausen, 2012) en stereotypen zijn weer een voorspeller van discriminatie (Cuddy, Fiske & Glick, 2007; Talaska, Fiske & Chaiken, 2008). Dus hoe minder stereotypen, hoe minder kans op discriminerend gedrag; en hatespeech kunnen we opvatten als een vorm van discriminerend gedrag. Het inleven in een ander kan tevens zorgen voor een positievere houding naar 'outgroups' (Broockman & Kalla, 2016; Hillman & Martin, 2002; Tompkins, Shields, Hillman, White, 2015; Wang, Kenneth, Ku, Galinsky, 2014) en zoals beschreven in paragraaf 2.1.2 betekent minder vooroordelen, minder kans op discriminerend gedrag, waaronder hatespeech. Inleving leidt ook vaak tot empathie, en empathie voor een persoon uit een gestigmatiseerde groep leidt ook weer tot minder vooroordelen over deze groep (Batson & Ahmad, 2009; Batson, Polycarpou, Harmon-Jones, Imhoff & Mitchener, 1997; Finlay & Stephan, 2000; Hodson, Choma, Costello, 2009, Shih, Wang, Bucher, Stozler, 2009).

Kortom: mocht het slachtoffer het voor elkaar krijgen dat de dader zich daadwerkelijk gaat inleven in zijn/haar positie, dan bestaat er zeker de kans dat dit ook leidt tot gedragsverandering en dat de dader zich in de toekomst minder schuldig maakt aan hatespeech.

2.2. Voorwaarden

2.2.1. Positieve sociale norm

Ook al hebben mensen een hernieuwd inzicht gekregen en is hun houding ten positieve veranderd ten aanzien van bepaalde groepen, dan nog kan het zijn dat deze mensen zich schuldig maken aan hatespeech of ander discriminerend gedrag. Dat komt omdat mensen vaak discrimineren, omdat zij denken dat anderen dat doen; omdat ze denken dat dit normaal is, zoals ook beschreven staat in het 'Wat werkt dossier discriminatie verminderen' (Felten & Taouanza, 2016). Wanneer mensen de indruk hebben dat anderen uit hun omgeving discriminatie goedkeuren, is er een grotere kans dat zij zelf gaan discrimineren

(Blanchard, Lilly, Vaughn, 1991; Blanchard, 1994; Crandall, Eshleman, O'Brien 2002; Monteith, Deneen, Tooman, 1996). Uit een recente review van Vuletich en Payne (2019) blijkt dat onbewuste vooroordelen op individueel niveau, de vooroordelen uit de omgeving reflecteren. Wat de normen zijn in de sociale omgeving is dus cruciaal.

Dat betekent dat alhoewel de kans groot is dat mensen van gedrag veranderen door een nieuw inzicht, dit geen garantie is. Als een dader van hatespeech tot het inzicht gekomen is dat het niet goed is wat hij/zij heeft gedaan, maar onderdeel uitmaakt van een groep waarin het heel normaal is om zich schuldig te maken aan hatespeech, dan bestaat er nog steeds een grote kans dat hij/zij vervalt in 'oud' gedrag. Om het gedrag van individuele daders van hatespeech te veranderen moet hun omgeving dus mee veranderen.

2.2.2. Voorkomen gevoelens van bedreiging

Gevoelens van bedreiging blijken uit diverse studies iets om te vermijden als je discriminerend gedrag wil verminderen. Dat geldt zo mogelijk ook in de situatie dat het slachtoffer de eigen emoties deelt met de dader van hatespeech.

Zoals aangegeven kan het 'de ander' zien als minder mens leiden tot discriminerend gedrag. Uit een studie van Pereira, Vala en Leyens (2009) blijkt dat dit in het bijzonder het geval is, wanneer mensen een gevoel hebben van 'symbolische bedreiging' door de 'outgroup': het gevoel dat 'de ander' de eigen cultuur of waarden bedreigt. Anders gezegd: wanneer een andere groep (bijvoorbeeld vluchtelingen of moslims) wordt gezien als 'minder mens' én als een bedreiging voor de eigen waarden en eigen cultuur, dan is de kans groter dat deze groep daadwerkelijk gediscrimineerd wordt dan wanneer zij alleen als 'minder mens' worden gezien maar niet als een bedreiging. Dit sluit aan bij een andere studie die laat zien dat gevoelens van bedreiging de kans op discriminerend gedrag vergroten (Pereira, Vala, Costa-Lopez, 2010).

Daarnaast: specifiek voor de situatie dat het slachtoffer vraagt aan de dader om zich in te leven in de

positie van het slachtoffer is het erg belangrijk om gevoelens van bedreiging te verminderen. Uit verschillende studies blijkt dat gevoelens van bedreiging het positieve effect van empathie en inlevingsvermogen teniet doen (Insko et al, 1992; Sassenrath, Hodges, Pfattheicher, 2016). Dit sluit aan bij het gegeven dat voor het slagen van ontmoetingen tussen mensen uit de ene groep en de andere groep, het essentieel is dat gevoelens van bedreiging vermindert worden (Pettigrew & Tropp, 2008).

Kortom: om te zorgen dat er daadwerkelijk een verandering optreedt in gedrag, moeten gevoelens van bedreiging vermeden worden.

2.3. Conclusie

In dit hoofdstuk stond de vraag over gedragsverandering centraal. Het blijkt dat wanneer door het delen van emoties door iemand uit de ene groep met iemand uit de andere groep, vooroordelen of dehumanisering verminderd kunnen worden, dat dit de kans vergroot dat men zich ook anders naar elkaar toe gaat gedragen. Mogelijk betekent dit ook dat in het contact tussen een dader en slachtoffer van hatespeech, het delen van emoties tot een positieve gedragsverandering leidt.

Daarnaast is naar voren komen dat schuldgevoelens – die zoals beschreven in hoofdstuk 1 het gevolg kunnen zijn van de confrontatie door het slachtoffer - kunnen zorgen voor een positieve gedragsverandering bij de dader. Datzelfde geldt voor de situatie dat de dader zich gaat inleven in het slachtoffer en/of voor de situatie waarin de empathie bij de dader wordt verhoogd. Aandachtspunt is dat gevoelens van bedreiging bij de dader vermeden worden. En dat geldt eigenlijk voor al het contact tussen dader en slachtoffer; gevoelens van bedreiging bij de dader verminderen de kans op een positieve gedragsverandering. Tevens zal ook de omgeving van de dader moeten veranderen: want ook als het individu gaat ervaren dat hatespeech niet oké is, zolang in diens nabije omgeving hate speech wel normaal wordt gevonden, is de kans op een positieve gedragsverandering klein.

Samenvatting en conclusie

Hatespeech leidt tot veel schade: van trauma's bij slachtoffers tot geweld tegen de slachtoffers. Hatespeech gaat kort gezegd om haatdragende uitingen tegen minderheidsgroepen en kan beschouwd worden als een vorm van discriminatie. Het tegengaan van hatespeech is daarom belangrijk.

In dit onderzoek kijken we specifiek of (en hoe) hatespeech kan worden tegengegaan door als slachtoffer het gesprek aan te gaan met de dader en emoties te delen die laten zien wat de hatespeech met jou doet als slachtoffer. Werkt dit? En zo ja, onder welke voorwaarden? Daarover gaat dit onderzoek. De kennis die hieruit voortkomt, kan van pas komen voor diverse actoren zoals ontwikkelaars van interventies tegen hatespeech: zij kunnen met deze kennis waar nodig deze interventies (nog) meer impact geven. Ook kan de kennis uit dit onderzoek door hen worden gebruikt om bestaande interventies van een onderbouwing te voorzien of nieuwe aanpakken te ontwikkelen.

Methode van onderzoek

Er is een theorie-gestuurde evaluatie gedaan (Lub, 2013; Stame, 2004; Weiss, 1995). In dit type onderzoek wordt een *verandertheorie* onderzocht: de assumpties over hoe en waarom een bepaalde aanpak werkt. Een theorie-gestuurde evaluatie checkt of deze theorie en de assumpties juist zijn. Er worden dus niet bepaalde aanpakken geëvalueerd, maar de onderliggende theorie wordt wel getoetst aan de literatuur.

Voor dit onderzoek zijn gesprekken gehouden met diverse belangen- en zelforganisaties van mensen 'van kleur' en/of met een migratie- en vluchtelingenachtergrond. Op basis daarvan is de *verandertheorie* opgesteld en aan de hand daarvan onderzoeksvragen. Vervolgens is nagegaan in hoeverre die veran-

dertheorie wordt gestaafd door wetenschappelijk onderzoek en onder welke voorwaarden deze werkzaam kan zijn.

De verandertheorie is de volgende:

In het geval van hatespeech: het benadrukken van de eigen menselijkheid en menselijke emoties van het slachtoffer (A) -> de dader ziet dat hij/zij de ander (het slachtoffer) heeft gekwetst (B) -> gedragsverandering bij de dader (C)

De onderzoeksvragen die hieruit volgen luiden als volgt:

1. Leidt (A) het benadrukken van de eigen menselijkheid en menselijke emoties van het slachtoffer ertoe dat (B) de dader ziet dat hij/zij de ander (het slachtoffer) heeft gekwetst?
2. En: draagt dit inzicht (B) eraan bij dat (C) de dader in de toekomst de hatespeech niet meer zal herhalen? (oftewel: leidt dit tot gedragsverandering bij de dader?)

Resultaten

Hieronder beantwoorden we deze onderzoeksvragen.

1. Leidt het benadrukken van de eigen menselijkheid en menselijke emoties van het slachtoffer ertoe dat de dader ziet dat hij/zij de ander (het slachtoffer) heeft gekwetst?

Hatespeech is gericht tegen mensen vanwege bijvoorbeeld hun afkomst, religie, huidskleur of seksuele voorkeur. Een dader van hatespeech deelt dus een zeer negatieve en/of haatdragende mening over mensen omdat hij/zij het slachtoffer

ziet als 'anders' dan zichzelf; als behorende tot een andere groep, bijvoorbeeld moslims, vluchtelingen, of homoseksuelen. Wanneer een slachtoffer de eigen emoties gaat delen met de dader, dan is dus sprake van een ontmoeting tussen mensen die veel gezien worden als behorende tot andere groepen. Wetenschappelijk wordt dit meestal aangeduid als 'intergroep contact'. Uit vele wetenschappelijke studies komt naar voren dat intergroep contact vooroordelen kan verminderen en kan zorgen dat de menselijkheid van 'de ander' beter erkend wordt. Dat is echter alleen het geval bij een goed 'intiem' contact: een contact waarbij empathie wordt vergroot en angst wordt verminderd.

De veronderstelling dat contact tussen slachtoffer en dader van hatespeech zinvol is, is dus zeer aannemelijk omdat er dan 'intergroep contact' ontstaat.

Er is geen literatuur gevonden die het effect heeft onderzocht van de situatie waarin een slachtoffer van hatespeech de eigen emoties deelt met de dader van die hatespeech. Maar er zijn wel diverse studies die ingaan op het delen van emoties tussen mensen uit verschillende groepen. Uit deze literatuur blijkt dat het uitmaakt welk type emoties wordt gedeeld. Er zijn primaire en secundaire emoties. Primaire emoties zijn emoties zoals woede, blijdschap en verdriet. Secundaire emoties zijn meer subtiele emoties bijvoorbeeld: teleurstelling, schaamte, schuldgevoel, wrok of spijt. Het blijkt uit experimentele studies dat het in ieder geval niet werkt om secundaire emoties te uiten wanneer je als slachtoffer wordt gezien als behorende tot een andere groep. Deze emoties worden namelijk minder goed herkend bij mensen die worden gezien als 'anders'. Sterker nog: ze roepen dan vaak negatieve reacties op. Dit in contrast met wanneer iemand die wordt gezien als 'eigen' secundaire emoties uit. Bij het delen van primaire emoties treedt dit verschil niet op. Het lijkt erop dat het dus wel zinvol is om primaire emoties te uiten. Hoe sterk dit effect is van het uiten van primaire emoties, is minder goed onderzocht. Maar in relatie met de literatuur over het delen van emoties (of intieme informatie) in contact met mensen uit de 'outgroup', valt aan te nemen dat dit effectief kan zijn.

Het lijkt er dus op dat het delen van primaire emoties met iemand die jou ziet als 'anders' kan leiden tot verminderen van vooroordelen en dehumanisering.

Mogelijke **voorwaarden** om te zorgen dat het delen van emoties tot een verschil leidt in houding of inzicht bij de persoon die jou ziet als 'de ander':

- (1) Primaire emoties delen. Alleen het delen van primaire emoties en niet van secundaire emoties.
- (2) Het helpt mogelijk om duidelijk te zijn over wat je precies voelt en waarom.
- (3) Waar dat mogelijk is helpt het waarschijnlijk ook om te laten zien dat je emoties ervaart die hetzelfde zijn als voor die ander of dat je diens subjectieve ervaring deelt.
- (4) Gelaagdheid geven binnen emoties zou mogelijk kunnen helpen; het gaat om het delen van meerdere primaire emoties tegelijkertijd.

Belangrijke kanttekening is dat we niet weten of deze voorwaarden opgaan in de situatie dat een slachtoffer van hatespeech de eigen emoties deelt met de dader van deze zelfde hatespeech. Echter, als we dat contact tussen de dader en slachtoffer beschouwen als een vorm van 'intergroep contact', dan lijkt het wel aannemelijk dat deze voorwaarden ook gelden voor die situatie.

Naast de literatuur over het delen van emoties met iemand uit een andere groep, zijn er diverse studies die gaan over het confronteren van iemand met de racistische, of anderzijds discriminerende opmerking die hij of zij maakt. Het gaat dan niet specifiek over het delen van emoties maar over de dader gewoon aanspreken als slachtoffer. Dat zou zinvol kunnen zijn: verschillende studies laten zien dat dit ervoor kan zorgen dat iemand zich daarna minder discriminerend uitlaat, ook al is de dader geïrriteerd of boos op het slachtoffer. Een gevolg kan zijn dat daders zich schuldig gaan voelen na zo'n confrontatie; echter dat geldt waarschijnlijk alleen voor de daders die het écht zelf erg vinden om vooroordelen te uiten.

Een specifieke manier om de confrontatie aan te gaan is om aan de dader te vragen zich in te leven in jouw positie. Daders worden dan vaak wel boos op

de slachtoffers maar gaan desalniettemin toch meer empathie ervaren.

Algeheel geldt dat wanneer iemand een discriminerende of haatdragende opmerking maakt, en het slachtoffer hier iets van zegt, het slachtoffer hiervoor wel vaak een hoge prijs betaalt; hij of zij wordt vaak vermeden of negatief bekeken. Echter, het slachtoffer brengt vaak wel een verandering teweeg bij de dader.

Mogelijke **voorwaarden** bij het confronteren van de dader als slachtoffer met diens discriminerende opmerking zijn:

- (1) *Bereidheid tot inleven bij de dader*: wanneer het slachtoffer vraagt aan de dader om zich in te leven, dan is het goed om je te realiseren dat bij sommige daders dit helaas niet werkt. Sommigen hebben zo'n sterk discriminerende opvatting dat zij weigeren om zich in hen in te leven. En bij mensen met een laag zelfbeeld is inleving niet effectief.
- (2) *Intrinsieke motivatie bij de dader*: het confronteren van iemand met diens discriminerende opmerking (dus zonder het delen van de emoties), zorgt alleen voor schuldgevoelens wanneer deze persoon intrinsieke motivatie heeft om eigen vooroordelen te verminderen. In andere woorden: iemand aanspreken op een discriminerende opmerking heeft alleen zin bij mensen die het écht zelf erg vinden als ze discrimineren.
- (3) *Het bevestigen van de waarden en normen van de dader*: het helpt mogelijk om de dader te bevestigen in of te herinneren aan diens positieve waarden of eigenschappen ('Ik denk dat jij het belangrijk vind om anderen gelijk te behandelen'). Dan laat deze zich daarna beter corrigeren. Wat echter vermeden moet worden is dat de dader denkt dat hij of zij geen vooroordelen heeft; bij die overtuiging is het namelijk juist moeilijk om iemand aan te spreken op een discriminerende opmerking.

Een belangrijke kanttekening is dat het in deze studies niet specifiek ging om de situatie waarin een slachtoffer de eigen emoties deelt met de dader maar om de situatie waarin het slachtoffer de dader

aanspreekt vanwege diens discriminerende opmerking. Echter, omdat deze studies ook gaan over een assertief slachtoffer die het gesprek aangaat met de dader, zijn deze randvoorwaarden mogelijk ook van toepassing op de situatie dat het slachtoffer de eigen emoties deelt met de dader.

2. Draagt de verandering in inzicht (of houding) eraan bij dat de dader in de toekomst de hatespeech niet meer zal herhalen? Oftewel: leidt dit tot gedragsverandering bij de dader?

Het is gebleken dat een goed en 'intiem' contact tussen mensen uit verschillende groepen en het delen van emoties in 'intergroup contact', kan zorgen voor minder vooroordelen of dehumanisering. Hierdoor wordt de kans verminderd op discriminerend gedrag. Dat zou dus kunnen betekenen dat wanneer een slachtoffer met de dader van hatespeech in gesprek gaat en de eigen emoties deelt, dit tot gevolg heeft dat de dader in de toekomst minder discrimineert en zich dus minder schuldig maakt aan hatespeech.

Het confronteren van de dader met diens discriminerende opmerking (zonder het delen van emoties), kan leiden tot gedragsverandering. Dit lijkt het geval wanneer er schuldgevoelens los komen bij de dader als gevolg van de confrontatie door het slachtoffer; dit is het geval bij daders die intrinsiek gemotiveerd zijn om vooroordelen te verminderen. Schuldgevoelens kunnen er dus voor zorgen dat iemand zich in de toekomst minder discriminerend uitlaat. Datzelfde geldt voor de situatie dat de dader zich gaat inleven in het slachtoffer.

Belangrijke **voorwaarden** voor gedragsverandering zijn:

- (1) *Verandering van sociale normen in de omgeving*: zolang in de nabije omgeving van de dader hatespeech wel normaal wordt gevonden, is de kans op een positieve gedragsverandering klein.
- (2) *Voorkomen van gevoelens van bedreiging bij de dader*: wanneer de dader zich bedreigd voelt, en ook nog eens mensen uit een andere groep ziet als 'minder mens', wordt de kans vergroot dat de dader (blijft) discrimineren. Tevens kunnen gevoelens voor bedreiging de positieve gevolgen van inleving en empathie teniet doen.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.

Amodio, D. M., & Devine, P. G. (2006). Stereotyping and evaluation in implicit race bias: evidence for independent constructs and unique effects on behavior. *Journal of personality and social psychology*, 91(4), 652.

Batson, C. D., & Ahmad, N. Y. (2009). Using empathy to improve intergroup attitudes and relations. *Social issues and policy review*, 3(1), 141-177.

Batson, C. D., Eklund, J. H., Chermok, V. L., Hoyt, J. L., & Ortiz, B. G. (2007). An additional antecedent of empathic concern: valuing the welfare of the person in need. *Journal of personality and social psychology*, 93(1), 65.

Batson, C. D., Polycarpou, M. P., Harmon-Jones, E., Imhoff, H. J., Mitchener, E. C., Bednar, L. L., ... & Highberger, L. (1997). Empathy and attitudes: Can feeling for a member of a stigmatized group improve feelings toward the group?. *Journal of personality and social psychology*, 72(1), 105.

Burkitt, I. (2012). Emotional reflexivity: Feeling, emotion and imagination in reflexive dialogues. *Sociology*, 46(3), 458-472.

Boeckmann, R. J., & Liew, J. (2002). Hate speech: Asian American students' justice judgments and psychological responses. *Journal of Social Issues*, 58(2), 363-381.

Broockman, D., & Kalla, J. (2016). Durably reducing transphobia: A field experiment on door-to-door canvassing. *Science*, 352(6282), 220-224.

Brown, R., Eller, A., Leeds, S., & Stace, K. (2007). Intergroup contact and intergroup attitudes: A longitudinal study. *European Journal of Social Psychology*, 37(4), 692-703.

Capozza, D., Di Bernardo, G. A., & Falvo, R. (2017). Intergroup Contact and Outgroup Humanization: Is the Causal Relationship Uni-or Bidirectional?. *PloS one*, 12(1), e0170554.

Chaney, K. E., Young, D. M., & Sanchez, D. T. (2015). Confrontation's health outcomes and promotion of egalitarianism (C-HOPE) framework. *Translational Issues in Psychological Science*, 1(4), 363.

Coenders, Marcel & Lubbers, Marcel & Scheepers, Peer & Verkuyten, Maykel. (2008). More Than Two Decades of Changing Ethnic Attitudes in the Netherlands. *Journal of Social Issues*. 64.

Cohen, G. L., & Sherman, D. K. (2014). The psychology of change: Self-affirmation and social psychological intervention. *Annual review of psychology*, 65, 333-371.

Cuddy, A. J., Fiske, S. T., & Glick, P. (2007). The BIAS map: behaviors from intergroup affect and stereotypes. *Journal of personality and social psychology*, 92(4), 631.

Cuddy, A. J., Rock, M. S., & Norton, M. I. (2007). Aid in the aftermath of Hurricane Katrina: Inferences of secondary emotions and intergroup helping. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(1), 107-118.

Czopp, A. M., Monteith, M. J., & Mark, A. Y. (2006). Standing up for a change: Reducing bias through interpersonal confrontation. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 784.

- Czopp, A. M., & Monteith, M. J. (2003). Confronting prejudice (literally): Reactions to confrontations of racial and gender bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(4), 532-544.
- Cowan, G., Resendez, M., Marshall, E., & Quist, R. (2002). Hate speech and constitutional protection: Priming values of equality and freedom. *Journal of Social Issues*, 58(2), 247-263.
- Cowan, G., & Khatchadourian, D. (2003). Empathy, ways of knowing, and interdependence as mediators of gender differences in attitudes toward hate speech and freedom of speech. *Psychology of Women Quarterly*, 27(4), 300-308.
- Demoulin, S., Torres, R. R., Perez, A. R., Vaes, J., Paladino, M. P., Gaunt, R., ... & Leyens, J. P. (2004). Emotional prejudice can lead to infra-humanisation. *European review of social psychology*, 15(1), 259-296.
- Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (2000). Aversive racism and selection decisions: 1989 and 1999. *Psychological science*, 11(4), 315-319.
- Dovidio, J. F., ten Vergert, M., Stewart, T. L., Gaertner, S. L., Johnson, J. D., Esses, V. M., Riek, B. M., & Pearson, A. R. (2004). Perspective and prejudice: Antecedents and mediating mechanisms. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1537-1549.
- Elfenbein, H. A., & Ambady, N. (2002). On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 128(2), 203.
- Ezeibe, C. C. (2015). Hate Speech and electoral violence in Nigeria. *A paper submitted to the Department of Political Science University of Nigeria, Nsukka*.
- Felten, H. & Taouanza, I. (2018) *Wat werkt bij het verminderen van discriminatie?* Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving
- Felten, van Oostrum, Taouanza en Keuzenkamp (2016) *Van confrontatie naar minder discriminatie? Onderzoek naar trainingen gericht op bewustwording van vooroordelen in werving en selectie*. Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving
- Finlay, K. A., & Stephan, W. G. (2000). Improving Intergroup Relations: The Effects of Empathy on Racial Attitudes 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(8), 1720-1737.
- Focella, E. S., Bean, M. G., & Stone, J. (2015). Confrontation and beyond: Examining a stigmatized target's use of a prejudice reduction strategy. *Social and Personality Psychology Compass*, 9(2), 100-114.
- Foster, M. D. (2013). Everyday confrontation of discrimination: The well-being costs and benefits to women over time.
- Galinsky, A. D., & Ku, G. (2004). The effects of perspective-taking on prejudice: The moderating role of self-evaluation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(5), 594-604.
- Galinsky, A. D., & Moskowitz, G. B. (2000). Perspective-taking: decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of personality and social psychology*, 78(4), 708.
- Greenwald, A. G., Poehlman, T. A., Uhlmann, E. L., & Banaji, M. R. (2009). Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity. *Journal of personality and social psychology*, 97(1), 17.
- Gulker, J. E., Mark, A. Y., & Monteith, M. J. (2013). Confronting prejudice: The who, what, and why of confrontation effectiveness. *Social Influence*, 8(4), 280-293.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and social psychology review*, 10(3), 252-264.

- Hanzelka, J., & Schmidt, I. (2017). Dynamics of cyber hate in social media: A comparative analysis of anti-muslim movements in the Czech Republic and Germany. *International Journal of Cyber Criminology*, 11(1), 143-160.
- Harell, A. (2010). Political tolerance, racist speech, and the influence of social networks. *Social Science Quarterly*, 91(3), 724-740.
- Hillman, J., & Martin, R. A. (2002). Lessons about gay and lesbian lives: A spaceship exercise. *Teaching of Psychology*, 29(4), 308-311.
- Hodson, G., Choma, B. L., & Costello, K. (2009). Experiencing alien-nation: Effects of a simulation intervention on attitudes toward homosexuals. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 974-978.
- Hyers, L. L. (2010). Alternatives to silence in face-to-face encounters with everyday heterosexism: Activism on the interpersonal front. *Journal of Homosexuality*, 57(4), 539-565.
- Inclusive Works (2017). Hatespeech: wat kan ik eraan doen? Utrecht: Inclusive Works
- Igartua, J. J., & Frutos, F. J. (2017). Enhancing attitudes toward stigmatized groups with movies: Mediating and moderating processes of narrative persuasion. *International Journal of Communication*, 11, 20.
- Kaiser, C. R., & Miller, C. T. (2001). Stop complaining! The social costs of making attributions to discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(2), 254-263.
- Kende, A., Tropp, L., & Lantos, N. A. (2017). Testing a contact intervention based on intergroup friendship between Roma and non-Roma Hungarians: reducing bias through institutional support in a non-supportive societal context. *Journal of Applied Social Psychology*, 47(1), 47-55.
- Kommattam, P., Jonas, K. J., & Fischer, A. H. (2019). Perceived to feel less: Intensity bias in interethnic emotion perception. *Journal of Experimental Social Psychology*, 84, 103809.
- Leets, L. (2002). Experiencing hate speech: Perceptions and responses to anti-semitism and antigay speech. *Journal of social issues*, 58(2), 341-361.
- Leyens, J. P., Demoulin, S., Vaes, J., Gaunt, R., & Paladino, M. P. (2007). Infra-humanization: The wall of group differences. *Social Issues and Policy Review*, 1(1), 139-172.
- Leyens, J. P., Paladino, P. M., Rodriguez-Torres, R., Vaes, J., Demoulin, S., Rodriguez-Perez, A., & Gaunt, R. (2000). The emotional side of prejudice: The attribution of secondary emotions to ingroups and outgroups. *Personality and social psychology review*, 4(2), 186-197.
- Mallett, R. K., & Wagner, D. E. (2011). The unexpectedly positive consequences of confronting sexism. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(1), 215-220.
- McDonald, M., Porat, R., Yarkoney, A., Reifsnider, M., Tagar, M., Kimel, S., Saguy, T., & Halperin, E. (2017). Intergroup emotional similarity reduces dehumanization and promotes conciliatory attitudes in prolonged conflict. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(1), 125-136.
- Miles, E., & Crisp, R. J. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact hypothesis. *Group Processes & Intergroup Relations*, 17(1), 3-26.
- Mullen, B., & Smyth, J. M. (2004). Immigrant suicide rates as a function of ethnophobias: Hate speech predicts death. *Psychosomatic Medicine*, 66(3), 343-348.
- Pager, D., & Quillian, L. (2005). Walking the talk? What employers say versus what they do. *American Sociological Review*, 70(3), 355-380.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 751.

- Pereira, C., Vala, J., & Leyens, J. P. (2009). From in-fra-humanization to discrimination: The mediation of symbolic threat needs egalitarian norms. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*(2), 336-344.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual review of psychology, 49*(1), 65-85.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology, 90*(5), 751.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology, 38*(6), 922-934.
- Plant, E. A., & Devine, P. G. (2001). Responses to other-imposed pro-Black pressure: Acceptance or backlash?. *Journal of Experimental Social Psychology, 37*(6), 486-501.
- Prati, F., & Giner-Sorolla, R. (2018). Perceiving mixed valence emotions reduces intergroup dehumanisation. *Cognition and Emotion, 32*(5), 1018-1031.
- Pereira, C., Vala, J., & Leyens, J. P. (2009). From in-fra-humanization to discrimination: The mediation of symbolic threat needs egalitarian norms. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*(2), 336-344.
- Pereira, C., Vala, J., & Costa Lopes, R. (2010). From prejudice to discrimination: The legitimizing role of perceived threat in discrimination against immigrants. *European Journal of Social Psychology, 40*(7), 1231-1250.
- Rasinski, H. & Czopp, A. (2010). The effect of target status on witnesses' reactions to confrontations of bias. *Basic and Applied Social Psychology, 32*(1), 8-16.
- Rasinski, H. M., Geers, A. L., & Czopp, A. M. (2013). "I Guess What He Said Wasn't That Bad" Dissonance in Nonconfronting Targets of Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin, 39*(7), 856-869.
- Ray, L., Smith, D., & Wastell, L. (2004). Shame, rage and racist violence. *British Journal of Criminology, 44*(3), 350-368.
- Rai, T. S., Valdesolo, P., & Graham, J. (2017). Dehumanization increases instrumental violence, but not moral violence. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 114*(32), 8511-8516.
- Rodríguez-Torres, R., Leyens, J. P., Pérez, A. R., Rodríguez, V. B., Quiles del Castillo, M. N., Demoulin, S., & Cortés, B. (2005). The lay distinction between primary and secondary emotions: A spontaneous categorization?. *International Journal of Psychology, 40*(2), 100-107.
- Saunders, K. A., & Senn, C. Y. (2009). Should I confront him? Men's reactions to hypothetical confrontations of peer sexual harassment. *Sex Roles, 61*(5-6), 399-415.
- Shih, M., Wang, E., Trahan Bucher, A., & Stotzer, R. (2009). Perspective taking: Reducing prejudice towards general outgroups and specific individuals. *Group Processes & Intergroup Relations, 12*(5), 565-577.
- Simon, S., & O'Brien, L. T. (2015). Confronting sexism: Exploring the effect of nonsexist credentials on the costs of target confrontations. *Sex Roles, 73*(5-6), 245-257.
- Soral, W., Bilewicz, M., & Winiewski, M. (2018). Exposure to hate speech increases prejudice through desensitization. *Aggressive behavior, 44*(2), 136-146.
- Swim, J.K., Gervais, S.J., Pearson, N. & Stangor, C. (2009) Managing the message: Using social influence and attitude change strategies to confront interpersonal discrimination, in: Butera, F. & Levine, J.M. (ed.) *Coping with minority status. Responses to exclusion and inclusion*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Steele, C. M. (1988). The psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 21, pp. 261-302). Academic Press.
- Stone, J., Whitehead, J., Schmader, T., & Focella, E. (2011). Thanks for asking: Self-affirming questions reduce backlash when stigmatized targets confront prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology, 47*(3), 589-598.
- Talaska, C. A., Fiske, S. T., & Chaiken, S. (2008). Legitimizing racial discrimination: Emotions, not beliefs, best predict discrimination in a meta-analysis. *Social justice research, 21*(3), 263-296.
- Taouanza, I., Felten, H. en Keuzenkamp, S. (2016) *Werkt het aangaan van dialoog? Onderzoek naar de effectiviteit van dialoogbijeekkomsten*. Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving
- Todd, A. R., Galinsky, A. D., & Bodenhausen, G. V. (2012). Perspective taking undermines stereo-type maintenance processes: Evidence from social memory, behavior explanation, and information solicitation. *Social Cognition, 30*(1), 94-108.
- Todd, A. R., & Galinsky, A. D. (2014). Perspective-taking as a strategy for improving intergroup relations: Evidence, mechanisms, and qualifications. *Social and Personality Psychology Compass, 8*, 374-387.
- Vaes, J., Paladino, M. P., & Magagnotti, C. (2011). The human message in politics: The impact of emotional slogans on subtle conformity. *The Journal of social psychology, 151*(2), 162-179.
- Vaes, J., Leyens, J. P., Paola Paladino, M., & Pires Miranda, M. (2012). We are human, they are not: Driving forces behind outgroup dehumanisation and the humanisation of the ingroup. *European review of social psychology, 23*(1), 64-106.
- Vaes, J., Paladino, M. P., Castelli, L., Leyens, J. P., & Giovanazzi, A. (2003). On the behavioral consequences of inhumanization: the implicit role of uniquely human emotions in intergroup relations. *Journal of personality and social psychology, 85*(6), 1016.
- Vaes, J., Paladino, M. P., & Leyens, J. P. (2006). Priming uniquely human emotions and the in-group (but not the out-group) activates humanity concepts. *European Journal of Social Psychology, 36*(2), 169-181.
- Verkuyten, M. (2010) *Identiteit en diversiteit. De tegenstellingen voorbij*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vollhardt, J., Coutin, M., Staub, E., Weiss, G., & Deflander, J. (2007). Deconstructing hate speech in the DRC: A psychological media sensitization campaign. *Journal of Hate Studies, 5*(15), 15-35.
- Vorauer, J. D., Martens, V., & Sasaki, S. J. (2009). When trying to understand detracts from trying to behave: Effects of perspective taking in intergroup interaction. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*(4), 811-827.
- Vuletich, H. A., & Payne, B. K. (2019). Stability and change in implicit bias. *Psychological science, 30*(6), 854-862.
- Walters, M. A. (2014). Restorative approaches to working with hate crime offenders. Responding to hate crime: The case for connecting policy and research, 243-257.
- Walters, M. (2016). Readdressing hate crime: synthesizing law, punishment and restorative justice. *Hate, politics, law, Oxford University Press, Forthcoming*.
- Wang, C. S., Kenneth, T., Ku, G., & Galinsky, A. D. (2014). Perspective-taking increases willingness to engage in intergroup contact. *PLoS one, 9*(1), e85681.

Wang, K., Walker, K., Pietri, E., & Ashburn-Nardo, L. (2019) Consequences of Confronting Patronizing Help for People with Disabilities: Do Target Gender and Disability Type Matter?. *Journal of Social Issues*.

Wilton, L. S., Rattan, A., & Sanchez, D. T. (2018). White's perceptions of biracial individuals' race shift when biracials speak out against bias. *Social Psychological and Personality Science*, 9(8), 953-961.

White, F. A., Abu-Rayya, H. M., Bliuc, A. M., & Faulkner, N. (2015). Emotion expression and intergroup bias reduction between Muslims and Christians: Long-term Internet contact. *Computers in Human Behavior*, 53, 435-442.

Wohl, M. J. A., Hornsey, M. J., & Bennett, S. H. (2012). Why group apologies succeed and fail: Intergroup forgiveness and the role of primary and secondary emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(2), 306-322

Zhang, J. S., Tan, C., & Lv, Q. (2019). Intergroup Contact in the Wild: Characterizing Language Differences between Intergroup and Single-group Members in NBA-related Discussion Forums. *arXiv preprint arXiv:1908.10870*.

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Auteur: Hanneke Felten
Met dank aan: Kirsten Tinnemans (KIS), Lisa de Keijzer (KIS), Saskia Keuzenkamp (KIS), Sahar Noor (KIS)
Redactie: Imre van den Dop
Vormgeving: Suggestie & Illusie
Uitgave: Kennisplatform Integratie & Samenleving
p/a Kromme Nieuwegracht 6, 3512 HG Utrecht, T (030) 230 3260

De publicatie kan gedownload worden via de website van het Kennisplatform Integratie & Samenleving:
www.kis.nl.

© Kennisplatform Integratie & Samenleving, Utrecht 2019.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Movisie. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with Movisie. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned

Kennisplatform Integratie & Samenleving

Kennisplatform Integratie & Samenleving doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op. Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving.

Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennisuitwisseling via www.kis.nl, de [nieuwsbrief](#), [Twitter](#) en [LinkedIn](#).

Kennisplatform Integratie & Samenleving is een programma van het Verwey-Jonker Instituut en Movisie
T 030 230 32 60

E info@kis.nl

I www.kis.nl